

ולענין חזרה אם עמד מחליו — מחלוקת הראשונים (ע' נמוקי יוסף להלן; רמב"ם זכיה ח, יח; תוס' גטין ט ורעק"א שם; ר"ת בתוס' שם בדף עב; רמ"א סעיף ט ונתי"מ שם). ומחלוקתם היא בסיבת הדבר שאם עמד חוזר, האם מפני אומדנא שנתן רק על תנאי שימות מחליו, וי"ל שאומדנא זו קיימת גם ב'מעכשיו', או שמא אינו נותן בתנאי אלא כוונתו שיחול הקנין רק לאחר מיתה, ולכך יכול לחזור, כיון שעדיין לא חלה המתנה — הלכך כל שאמר 'מעכשיו' אינו חוזר (עפ"י קהלות יעקב מא. וע' דברי אמת — קנינים, ד; שו"ת אחיעזר לג; בית ישי סא, א).

ודנו הפוסקים כיצד הדין במצוה מחמת מיתה (ע' במצויין ברעק"א שם).

הודאה, מכירה, הקדש והפקר

כל זה אמור במתנה, אבל שכיב מרע שהודה שנכסיו שייכים לפלוני — מסקנת הגמרא (קמט). שאינו חוזר. ואם מכר — תלוי אם שיר המעות שקיבל אצלו או פרען בחובו (ויש בין הראשונים דעות שונות בפירוש הדבר). ואם הקדיש או הפקיר או חילק לצדקה — נסתפקו בגמרא. [ולהלכה נפסק בשו"ע (רנ, ג) שחוזר. ויש חולקים].

דף קנב

'מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין... הרי היא כמתנת בריא, שאם עמד אינו חוזר' — יש אומרים דוקא בסתם, אבל המצוה מחמת מיתה שעמד — חוזר, כי ידוע לנו שמתנתו אינה אלא מחמת המיתה. והוא הדין במקנה 'מעכשיו' ועמד מחליו — אם מצוה מחמת מיתה, חוזר (ר"י מגאש ועוד). יש סוברים שבוה דוקא אם אמר בפירוש שמצוה מחמת מיתה, ולא שנתאונן על מיתתו וכדו'. ויש חולקים (ע' בחו"מ רנ, יג ד). יש סוברים שחוזר אפילו לא עמד (נמו"י בדעת ר"י מגאש). ויש חולקים (רא"ה וריטב"א). וטעמם יש לומר שכאשר מקנה 'מעכשיו', הסיבה היחידה שיכול לחזור היא משום האומדנא שאינו נותן אלא באם ימות, שאין אדם משאיר עצמו ערטילאי מכל נכסיו. [לא כן כאשר אין קנין מעכשו, שחוזר משום שעדיין לא חלה המתנה כלל, רק לאחר מיתה]. ולכך אין יכול לחזור כאשר הוא עדיין חולה ורוצה להעביר המתנה מראובן לשמעון וכדומה — שכלפי זה אין אומדנא כלל (עפ"י קהלות יעקב ב"ב מא). ויש חולקים וסוברים שאפילו מצוה מחמת מיתה אינו חוזר כלל, שעשיית הקנין מבטלת את האומדנא (ערשב"א בשם ר"ח וראב"ד. וע"ע להלן).

— בשו"ת אחיעזר (ח"ב כב, ה"ח ג סח, א) באר (עפ"י סוגית כתובות נה והירושלמי בפאה ג, ז) מחלוקת רב ושמואל בדרך זו; לרב, דעתו של השכיב-מרע לעולם להקנות מעכשו — באם ימות. וכאשר מת ונתקיים תנאו, חלה מתנתו למפרע. [וחולק רב על דברי שמואל לעיל 'כל שאילו עמד חוזר, חוזר במתנתו', ולדעתו בחליו אינו יכול לחזור. ורק אם עמד חוזר גם כשעשה קנין — מפני האומדנא שלא נתן אלא על דעת שימות]. ולכן לא חשש רב שמא לא גמר להקנותו אלא בשטר ואין שטר לאחר מיתה, כי לדעתו כל מתנת שכ"מ — מעכשו היא. ואדרבה, כשפרש הקנין בשטר בטלה האומדנא, שהרי מחזק את מתנתו שלא יוכל לחזור בה לעולם.

— ושמואל לשיטתו ששכ"מ יכול לחזור ממתנתו, כי דעתו להקנות רק לאחר מיתה, [ואם עמד חוזר —

לא משום 'אומדנא' המבטלת מעשה, אלא משום שעדיין לא הגיע זמן חלות המתנה], ועל כן חושש שמא לא גמר להקנות אלא לאחר מיתה, ודי בספק זה, שהוא ספק בעיקר הקנין, להחזיק הנכסים ביד היורשים. [ואינו דומה ל'ספק אומדנא' שלדעת הרא"ש (לעיל קמח) אינו מבטל הקנין — כי כאן הספק בעיקר המעשה, שהרי כל שכ"מ דעתו שיחול מעשהו רק לאחר מיתה].

וע"ע בחדושי ר' שלמה היימן — כתבים ותשובות א-ב, מו"מ עם הגר"ח"ע; קהלות יעקב — ב"ב סוס"י מא; נדרים כ.

'דשמואל אדשמואל לא קשיא, במיפה את כחו' — יש אומרים שמסתבר שגם רב לא נחלק על דין זה, במיפה את כחו. ושמואל לא לחלוק בא אלא לפרש שאם כתב בלשון יפוי כח — כותבים ונותנים (ריטב"א. וכן משמע דעת הרמב"ן. [וכ"כ הרש"ש מהדנפשיה. וחדושי הריטב"א על ב"ב טרם יצאו לאור בזמן הרש"ש]).

והרשב"א כתב שמסתבר שרב חולק אפילו במיפה, שכל כגון זה אין התלמוד שותק מלומר 'השתא דאתית להכי לא פליגי...!'. (וע' גם ביד רמ"ה לעיל קלה: שצדד בדעת רבי אלעזר שאפילו במיפה את כחו אין כותבים ונותנים. ולפי"ז אין סיבה שלא לפרש כאן כפשוטו, שכן דעת רב).

— כתב הרא"ש, שאם כתב שטר צוואה [שסגנונו כשטר ראייה ולא כשטר הקנאה — 'שדי מכורה / נתונה לך'] ומסר לו את השטר מחיים — אפילו ללא לשון יפוי כח קנה מחיים, כי יש להניח שדעתו שתתקיים צוואתו כדין מתנת שכיב מרע, והשטר שכתב אינו אלא לראיה בעלמא. לא אמר שמואל 'שמא לא גמר להקנותו...! אלא כשכתב שטר ולא מסר לידו, שאפשר שלא החליט שתתקיים הצוואה עד שיבוא הכתב לידו. וכן באופן של שטר הקנאה — אפילו מסר השטר לידו בחייו, חוששים שמא רצה להקנותו רק לאחר מיתה [כשאר מתנות שכיב-מרע] אלא שרצה שיחול ע"י השטר ולא בדיבור גרידא, ולכך אין מתנתו מתנה.

(וכ"ה בטשו"ע רנ, יט. וע"ש ברמ"א. ורש"ש דייק מלשון '...ומת אין כותבין ונותנין' משמע שאם נתנו מחיים — קנה. ולהרא"ש י"ל שזהו בשטר צוואה שאינו אלא לראיה.

והגר"ש רוזנבסקי (בשיעוריו לגטין ט) דקדק מלשון רש"י (שם) שחולק על הרא"ש ולשיטתו אף בשטר קנין שמסרו מחיים, כוונתו להקנות מהיום והרי זו כמתנת כריא. והאריך שם עוד (ובדף יג.) לבאר שיטת הרא"ש, שאם השטר אינו אלא לראיה, מדוע א"א ליתנו לאחר מיתה).

ואף על פי שבשטר מצויין תאריך כתיבתו [והלא קיימא לן בעלמא כר' יוסי (קלו). שזמנו של שטר מוכיח עליו] — אפשר שכתובת התאריך לא באה להקנות מעכשו אלא כדי להודיע מתי אמר לתת לו, לידע איזהו מקבל ראשון ואיזהו אחרון — שהרי שכיב מרע חוזר בו ממתנה למתנה. ואולם אם כתוב בשטר 'מהיום' — הרי זה כמתנת בריא (ערמב"ן ועוד). ואם עמד — יש אומרים שחוזר (נמוקי יוסף. וכן שיטת התוס' בגטין ט. וריטב"א שם ובדף סו ובקדושין ג). ויש סוברים שאינו חוזר (ע' בתוס' בגטין עב, מר"ת; רשב"ם להלן קנו. וכן מבואר מתוך דברי הרשב"א שם. וכן דייקו ממשמעות לשון הרמב"ם — זכיה ת, יה; שו"ע רנ, ט. וע' באריכות בשיטת הראשונים בשו"ת אחיעזר ח"ב כב, ובקהלות יעקב — מא).

(ע"ב) 'היכי דמי מיפה את כחו? אמר רב חסדא: וקנינא מיניה מוסיף על מתנתא דא' — שכל כעין זה דעתו לתת באמירה לבדה, בתקנת חז"ל, אלא שנטל קנין או כתב כדי לגלות דעתו שנותן בלב שלם, כקנין שנותנים במחילה ובשליחות ובדברים נוספים שאינם צריכים קנין מן הדין, אלא להוכיח שעושיין בלב שלם (ריטב"א).